

Modul 1 – manus til lydfil

Denne lydfila skal handle om språkutvikling hos barn, og heilt konkret skal vi konsentrere oss om uttale og lyder. Og ettersom det handler om lyder og dermed om lytting og det å høre etter ulike lyder, får du dette som ei lydfil slik at du nettopp må spisse ørene dine litt og trene på akkurat det. Om du syns det er vanskelig å bare høre, så har du også fått tilgang på manuset jeg bruker når jeg snakker, men prøv først å høre gjennom en gang – for poenget her er jo nettopp at du skal trene på lytting!

Språkutvikling og uttale er et tema som alle som jobber i barnehage og småskole har et forhold til, og som dere også har veldig mye kunnskap om fra før. De aller fleste som jobber mye med barn klarer å fange det opp når man hører noe som kanskje høres litt annerledes ut, eller at man reagerer på språkutviklinga hos et barn slik at man tenker at det ikke følger normal utvikling. Det er likevel også slik at deler av den kunnskapen kanskje kan karakteriseres som taus kunnskap – altså at man ikke alltid klarer å sette ord på akkurat HVA i språket hos et barn man reagerer på, eller HVORFOR man tenker at noe ikke er normalt – man bare hører at det er NOE. Målet med denne lydfila er at alle som jobber i barnehagen, har noen felles begrep for å snakke om uttalen til barna slik at vi kan bli enda mer målretta og presise.

Uttale er et område man tidlig legger merke til i utviklinga hos et barn. Det er jo ikke så rart – barna bruker ganske lang tid på å trene inn de ulike lydene som skal til for å kunne snakke slik at vi forstår det de sier.

Før vi starter for alvor, skal vi først avklare litt rundt begrepet “lyd” og forskjellen på uttale og skrift: I dagligspråket bruker vi ordet “lyd”, og av og til snakker vi også om bokstaver, altså slik at vi kan si slike ting som at et barn ikke klarer å uttale bokstaven “u”. Men det med bokstaver kan bli litt rotete, for bokstaver hører bare til i skrift og kan også uttales på forskjellige måter. Bokstaven “u” blir jo uttalt som “u” i ordet “hus”, mens i ordet “sukker”, sier de fleste en “o-lyd” - “sukker” - sjøl om det skrives med bokstaven “u”. Bokstaver og lyder er altså ikke det samme, og for å unngå misforståelser her, skal vi bare snakke om lyder. I faglitteraturen er man enda mer presis, og der blir de ulike språklydene kalt for “fonem”. Jeg skal kalle det for både lyd og fonem her, men husk uansett at om du skal lese noe faglitteratur om dette temaet, så er det «fonem» som er rett begrep.

Da går vi over til uttalen: Kort forklart: Kombinasjon av ulike lyder gjør at vi lager ulike ord. Du kan kombinere lydene /t/ /a/ og /k/ til å lage orda *takk*, *katt* eller *akt*. Og du kan erstatte t i *takk* med en p og få ordet *pakk*. Når vi bare bytter ut en lyd på den måten der, fra *takk* til *pakk*, så har vi funnet fram til en enkelt lyd, eller et enkelt fonem. Og den jobben med å gå fra å høre en flom av lyder som fosser ut av munnen til de voksne rundt seg, til å finne ut akkurat hvilke lyder eller forskjell mellom lyder som skal til for at man går fra et ord til et anna – for eksempel at *matt* og *natt* betyr to forskjellige ting fordi m og n er to ulike lyder – den jobben er ganske kolossal, og det er den jobben vi snakker om

når vi sier at barn lærer å skille mellom lyder eller fonemer. Da er det for eksempel veldig nyttig å høre to ord der det bare er ett fonem som skiller, slik som *matt* og *natt*.

Og akkurat av den grunn er vi opptatte av rim og regler i barnehagen. Det er en super måte å få fram og fokusere på enkeltlydene i språket vårt. I språkkartlegging, som for eksempel i TRAS, spør man om barn klarer å bytte ut et fonem i starten av et ord, og da er det akkurat dette man er ute etter å avdekke.

Vi er jo så vant til å tenke på uttale og lyder og snakke om hvilken lyd navnet vårt begynner på og slikt, men det kan likevel av og til være vanskelig for voksne å være bevisst på enkeltlyder i ord – husker du at vi starta med å snakke om taus kunnskap?

Så nå må du høre godt etter og tenke gjennom hvilke fonem som blir bytta ut for å endre mellom disse to orda: takke – nakke. Den var sikkert ikke så vanskelig. Her var det –t- og –n- som var forskjellen. Men hva med kjempe – hempe? Her er det forskjell på lyden “kj” og lyden “h”, og dermed fikk vi enda et eksempel på at skriftspråket ikke er helt til å stole på med sine bokstaver som ikke alltid passer til lydene i uttalen.

Ok, enda ei oppgave til: kjele - kjøle. Her var det vokalene –e- og -ø- som var ulike. Slike vokaler kan være vanskelig å høre forskjell på for mange barn, og spesielt for dem som vokser opp med andre morsmål med andre lyder. For akkurat den barnegruppa er spesielt vokalene i, u og y vanskelig å høre forskjell på - de ligner veldig på hverandre, og det er få andre språk som har disse tre vokalene samtidig i språket sitt. Så da kan du høre etter hva som skjer når vi bytter dem ut med hverandre:

lys – lus; nise – nyse; huse – hise – hyse.

Vi skal ta en siste runde før vi gir oss. Hører du hva som er forskjellen på disse to orda? takk – tak

Hører du forskjellen? Jo, det er jo lengda på vokalen. I skrift markerer vi det med enkel eller dobbel konsonant, men det er bare en skriveregul som noen har funnet på – det er ikke akkurat slik det er i muntlig språk. Hør etter en gang til, og tenk gjennom hvor mange ord vi skiller mellom ved å skifte fra kort til lang vokal eller omvendt: hakke – hake, legge – lege, søkke – søke, dukk – duk...

Å leike seg med å bytte ut en og en lyd i et ord er veldig god øving. Grunnen til at vi gjør det nå, er for at du som voksen skal bli mer bevisst på lydene i det norske språket og egentlig hvor komplisert det er med alle de ulike lydene. Målet er ikke at du skal lage slike oppgaver for barna, men dersom du har noen barn som er interesserte og liker å leke seg med slike ting, så kan det være super øving å leike seg med å bytte ut enkeltlyder på denne måten – du trenger ikke lage ord som betyr noe en gang.

Hvor mange vokaler kan du for eksempel sette inn mellom en m og en k? Mik – mak- mek. Dette er snacks for en barnehjerne som stadig er på leit etter slike *minimale par* (altså ord som bare skilles ved hjelp av en lyd) for å klare å lage system i lydkaoset rundt

seg. Og dersom slike øvinger er leking og ikke oppgaver som skal løses, så er dette verdifullt. Lag nye rim og regler, og bytt ut – det er gøy og det er veldig lærerikt. Husk at det er veldig mye viktigere å leike seg med å bytte ut lyder og lage nye rare ord, enn å spørre barna direkte om hvilken lyd et ord starter på – da er det ikke sikkert at ordleiken blir så artig lenger og de lærer heller ikke så mye av slike spørsmål.

Jeg har ikke nevnt sangen ennå, men jeg kunne like gjerne ha brukt den som et veldig godt eksempel på en viktig språkstimulerende aktivitet – av akkurat samme grunn. I sangen blir det fokus på rim og rytme, og ikke minst er sangen veldig inkluderende – også for dem som ikke klarer å uttale alle ord helt riktig ennå. I sangen klarer alle å være med uansett!

Vi skal ta med et siste tema også før vi gir oss, for nå har vi snakka mye om enkeltlydene i uttalen. Men uttale handler også om ganske mye mer enn bare lydene. For at uttale skal fungere, må vi også ha en setningsmelodi, og vi må legge trykk på riktig sted, og vi har til og med noen toner som vi må håndtere riktig på norsk. Jeg skal kort illustrere alle tre.

Når jeg snakker om setningsmelodi, så tenker jeg på det som gjør at du kanskje tolker disse to setningene ulikt:

“Du kommer i morgen” (nøytral setningsmelodi)

“Du kommer i morgen?” (spørrende setningsmelodi)

Og når jeg snakker om trykk, tenker jeg på forskjellen på disse setningene:

“Kan du gi meg brødsKiva?”

“Kan DU gi meg brødsKiva?”

“Kan du gi meg BRØDSKIVA?”

“Kan du GI meg brødsKiva?”

Oppfattet du setningene helt likt, eller ser du for deg at de blir brukt i litt ulike situasjoner for å understreke ulike ting?

Det siste jeg nevnte, var toner, og da tenkte jeg på det som skiller disse orda fra hverandre:

Bønder - bønnner

Tanken (bestemt form av en tank) – tanken (bestemt form av en tanke)

Nå har jeg nevnt disse tre ulike sidene ved uttale, og det er også andre ting ved uttale vi kunne vært innom. Poenget her er at du skal tenke litt gjennom hvor ufattelig mye barn

skal lære for å kunne ha god uttale. Og hvor mange ting vi skal høre etter på, for å følge med på språkutvikling innafor uttale.

Igjen: Jeg nevner dette for at du som voksen skal bli oppmerksom på det. Det er ingen vits i å lage øvinger for barna for å lære dette, det fanger de stort sett opp helt greit sjøl dersom de hører naturlig språk og blir introdusert for gode historier og engasjerende samtaler om ting de interesser seg for – da jobber hjernen deres med å fange opp alle nyanser de trenger for å kunne kommunisere om akkurat det de er opptatt av.

Men innledningsvis sa jeg at når man fanger opp ting i uttalen hos et barn som man ikke tenker er normalt, så er det et nyttig verktøy for oss voksne å kunne snakke presist om hva det er vi hører. Så nå har dere blitt introdusert for et tema som er veldig mye mer komplisert enn det vi har gått gjennom her, men dere har fått noen knagger å henge språklytting på når dere hører etter utviklinga hos barnas uttale. Og dere har fått litt forståelse for hvorfor vi er opptatt av å leike med språk og drive med rim, regler og sang i barnehagen.